

Ovocný strom jako součást sídelní zeleně Stanislav Boček

Úvod

Ovocné stromy poskytují chutné ovoce a současně plní jako všechny ostatní dřeviny řadu ekologických a společenských funkcí, které jsou pro lidstvo důležité. V současné době je pozornost věnována převážně ovocným výsadbám ve volné krajině a zapomíná se na jejich význam v intravilánu. Ovocné stromy, zejména jejich kmenné formy, přitom udávají typický ráz středoevropské krajiny, ať už se jedná o ovocné stromy ve veřejném prostoru nebo na soukromých pozemcích. Jedná se o ovocné dřeviny v ulicích, na návších, v zahradách, zahrádkách či záhumenkách, a to v podobě liniových, skupinových i solitérních výsadeb. Za poslední půlstoletí jsme ovšem svědky společenských změn, způsobujících významný úbytek vysokých stromů v zastavěném území. Tyto změny se týkají využití budov a pozemků. V zemědělství pracuje v současnosti mnohem méně obyvatel. Produkce ovoce je soustředěna do intenzivních tržních velkovýsad, a také samozásobení ztrácí vlivem globalizace sympatie obyvatel venkova. Ovoce je prakticky celoročně dostupné v obchodní síti, a zájem o vlastní produkci je tak omezen na zahrádkáře, kteří péčí o ovocné dřeviny spojují s volnočasovými rekreačními aktivitami. Preferují většinou pěstování moderních odrůd na snáze dostupných nižších tvarech. Cílem příspěvku je připomenout význam tradičních forem ovocných dřevin a starých odrůd a ukázat jejich potenciál v současnosti. Ovocné dřeviny představují v sociálním aspektu kulturní dědictví a jsou nositeli tradic konkrétních regionů.

Vliv na krajinný ráz

Ovocné dřeviny jsou ve střední Evropě až do 17. století pěstovány zejména v zahradách. Extenzivní sady vysokokmenů a polokmenů jsou relativně mladou selskou kulturou, která však v dalším období výrazně určuje kulturní ráz venkovské krajiny. Po třicetileté válce (1618–1648) se ovocnářství rozvíjelo v celé Evropě se všemi krajovými zvláštnostmi a přes rozdílné geografické a hospodářské okolnosti. Mozaika rozptýleného ovocnářství ovlivnila typický obraz otevřených kulturních krajin v našich zeměpisných šířkách (Bartha-Pichler a kol., 2005).

Mareček (2006) se zmiňuje o významném osobitěm vlivu ovocných stromů na krajinný ráz českých zemí. Pozemky s většími výsadbami ovocných dřevin byly neoplocené, polní sady umožňovaly souběžné pěstování zemědělských plodin. Byla vytvořena ekologická i občanská propojenost (průchodnost) krajiny jako celku. Krajinný ráz byl dán i územně typickým situováním ovocných sadů. Např. třešňovky byly vysázeny na svazích s charakteristickými krajinnými vyhlídkami. Výrazná všudypřítomnost ovocných dřevin vycházela jednak z tradiční malovýroby a jednak ze značné rozmanitosti komplexu přírodních podmínek. Značná různorodost ovocnářských forem a sestav byla tvořená venkovskými zahradami, různými typy ovocných sadů, rozmanitě utvářenou alejovou soustavou a výskytem celé řady planě rostoucích ovocných druhů v soustavě ostatních krajinných vegetačních prvků. Autor vysvětluje, že habituelní shodnost s charakteristickými rysy naší krajiny je daná převážně zaoblenými, nekонтрастními tvary korun ovocných stromů, zejména u tradičně nejrozšířenějších druhů – jabloní a švestek. Spolu s dalšími listnatými dřevinami byly ovocné stromy svými rozměry v harmonickém souladu s výškou jednopodlažních obytných a hospodářských budov.

Při hodnocení krajinného rázu bychom si neměli všimnout pouze ovocného stromu, ale konkrétního druhu a odrůdy, typických pro určitý region. Převažující ovocný druh zpětně vtiskl určitým regionům konkrétní ráz podle převažujícího druhu. Hrušně jsou typické zejména pro oblast severních Čech, jabloně jsou hojné ve východních Čechách a na Tišnovsku, slivoně na Českomoravské vrchovině, ořešáky a meruňky na jižní Moravě apod. Třešňové výsadby byly tradičně soustředěny v blízkosti měst z důvodu zajištění rychlého odbytu měkkého ovoce. S třešňovkami nebo jejich relikty se dodnes setkáme i přímo v některých větších městech. Ovocné dřeviny jako zástupci opadavých listnáčů prochází dynamickými přeměnami během celého roku. Na jaře můžeme sledovat odrůdové posuny fenofází, pestrost odstínů barvy květních pupat i otevřených květů, různou délku trvání kvetení, nasazování plodů, dobu dozrávání a s tím spojené charakteristické vybarvování plodů, podzimní zbarvení listů a jejich opad.

Hospodářský význam

Ovocné dřeviny poskytují chutné ovoce a tento fakt není třeba dále rozvíjet. Za zmínku stojí připomenutí dalších tradičních užitkových vlastností, souvisejících s kmennými tvary. V první řadě se jedná o možnost využití dřeva z poražených stromů, buď na vytápění, nebo lépe jako řezivo. Největší využití má dřevo třešně a ořešáku. Třešňové dřevo je tvrdé, pevné, dobře leštitelné a má výraznou barvu. Používá se v řezbářství, nábytkářství, kolářství, stolařství a galanterii. Vyrábí se z něho hudební nástroje a ozdobný nábytek. Dřevo ořešáku královského patří k nejcennějším evropským dřevům, používaným k výrobě nábytku. Zhotovují se z něho pažby ručnic, střenky nožů, parkety, používá se na výrobu pian a dalších uměleckých a dekorativních předmětů. Dřevo je velmi trvanlivé, výborně se leští a moří. Opomenout nesmíme ani velmi trvanlivé dřevo hrušňové, které se málo sesychá a nebortí se. Pařením získává pěkné stejnoměrné vybarvení do červena a podobá se mahagonu. Je-li černě napuštěno, je dobrou náhražkou za dřevo ebenové. Díky dobré leštitelnosti je vyhledáváno v nábytkářství, kolářství a při stavbě sportovních lodí. Často se používá k dřevorytům, k výrobě pracovních pomůcek a drobného nářadí.

Ovocné dřeviny mají velký význam pro včelaře. Poskytují pyl a nektar v časném jaru, v době, kdy jiné rostliny ještě nekvetou. Současná intenzivně obhospodařovaná zemědělská krajina je chudá na biotopy kvetoucích nektarodárných (dvouděložných) rostlin v druhé polovině vegetace. Po odkvetení řepky a lípy jsou včely stále více odkázány na medovici. Konvenční zemědělství navíc hojně využívá chemických přípravků na ochranu rostlin, které mohou poškozovat včely přímo či nepřímo (kontaminací jejich biotopů). Extenzivně kosený bylinný porost pod ovocnými stromy, s dostatkem kvetoucích dvouděložných rostlin, je zdrojem pastvy včel zvláště v druhé polovině vegetace. Pokud je prováděn odpovídající management péče o porost, zejména mozaikovitá seč, poskytuje prostředí ovocného sadu (zahrady s ovocnými stromy) včelám prakticky celoročně pyl a nektar.

Zvláštní funkci měly ovocné stromy u stavení, kde sloužily k protipožární ochraně. Vysoké stromy jako hrušně nebo ořešáky sloužily podobně jako lípy či javory jednak jako bleskosvody, jednak v době plného olistění v letních měsících snižovaly riziko přenosu požáru z hospodářských budov (dřevěné stodoly, seníky) na obytné části. Ořešák královský a bezu černý vykazují repelentní účinky vůči nepříjemnému hmyzu.

Ekologický význam

Biodiverzita rostlin a živočichů bývá v intravilánu často vyšší než v zemědělsky intenzivně využívané krajině, jak už bylo nastíněno v předchozí kapitole v souvislosti se včelařstvím. Ovocné stromy a keře v zahradách mají díky pestrému druhovému složení a díky pravidelnému dosazování mladých stromů bohatou strukturu z hlediska výškového a věkového. Kombinací různě vysokých ovocných dřevin a díky různé intenzitě oslunění tak vznikají rozmanité mikroklimatické podmínky (Häseli a kol., 2003).

Pozitivním prvkem v zahradách jsou menší stavby (např. kůlny na nářadí), hromady materiálu, kamení, suť ze stavby, skládané dřevo apod.). Tyto prvky skýtají vhodné útočiště hmyzu (čmeláci, včely samotářky a další blanokřídlý hmyz, síťokřídlí), některým ptákům a drobným savcům. Ovocné zahrady představují důležitou přechodovou část do volné krajiny. Směrem do intravilánu pak znamenají interakční prvek pro ptactvo, osídlující okrasné stromy. Užitkové zahrady a záhumenky skýtají tradičně velkou pestrost pěstovaných podkultur, nejen zeleniny, ale i květin a léčivých bylin, které jsou významné pro řadu druhů hmyzu a jiných bezobratlých živočichů, živících se v určitých vývojových stádiích pylem a nektarem. Kvetoucí rostliny kombinují užitkovou a okrasnou funkci a zároveň se významně, byť často nezáměrně podílí na funkční biodiverzitě, která hraje významnou roli v regulaci škůdců ovocných dřevin. Užitečné druhy hmyzu lákají zejména pěstované druhy z čeledi hvězdnicovitých (*Asteraceae*), zahrnující velké množství okrasných a léčivých rostlin, a miříkovitých (*Apiaceae*), například kopr, fenykl či libeček. Pěstování slunečnice a kukuřice podporuje výskyt dravých ploščic, regulátorů škodlivých mer na ovocných dřevinách.

Společenský význam

Ve starých ovocnických dílech se často poukazuje na sadařství jako velice smysluplnou činnost a morální práci. Pěstitel ovoce nemá ani pomýšlení na lenivý život naplněný společensky nežádoucími jevy jako je např. alkoholismus. Podle Pixy (1848) „Pěstování a ošetřování ovocního stromovní odjímá příležitost k zahálce a vyplývajícím z ní nepravostem: ožralství, chlípnosti, krádeže“. Také Švec (1924) tvrdí, že pěstování ovoce „odvádí od zalkoholisovaného žití a vede k prosté výživě, k čistšímu vzduchu a vodě, k novému, zdravému způsobu života“. Určitě zajímavá je konfrontace se současným přístupem amatérského pěstování, kdy se vysazování ovocných stromů na venkově redukuje na slivoně vhodné do kvasu. Velkým bojovníkem proti alkoholismu byl venkovský učitel Josef Koněrza (1858–1948), učitel ve Slavkovicích u Nového města na Moravě, krom jiného národní buditel, spisovatel a překladatel ze slovanských jazyků. Založil spolek proti pití alkoholu a napsal mj. knihy Pryč s kořalkou a Zahrada – náhrada. Když zakládal ve Slavkovicích kolem roku 1900 ovocný sad, místní se mu posmívali, že tam ovoce nikdy neporooste. Mnohé zdatné stromy tam rostou dodnes.

V dobách, kdy zemědělství bylo plnou součástí venkovského života, bylo samozřejmostí předávat sadařské dovednosti z jedné generace do druhé. Mezigenerační pěstování ovocných dřevin je specifické právě pro extenzivní ovocnářství. Kmenné tvary na generativních podnožích mají dlouhý vývoj a výsadba provedená v pokročilém věku již neměla pro sadaře takový význam jako pro jeho potomky a vnoučata. V Německu si městští obyvatelé kupují nebo pronajímají malé části extenzivních sadů, kde se věnují amatérskému pěstování ovoce (Weller, 1994), protože úspěchy se dostávají při menší péči v porovnání s intenzivními pěstitelskými systémy. Rodiče se snaží u dětí vzbudit vztah k přírodě a naučit je vypěstovat si pro svoje potřeby zdravé potraviny. Péče o ovocné stromy má proto **význam etický**, ve smyslu vynaložení práce hospodáře ve prospěch budoucích pokolení, nejen svého rodu, ale celé společnosti.

Ovocné sady mají hodnotu **rekreační**, podílí se na regionální identitě a mají význam pro návštěvnost krajiny, kterou spoluvytváří. Kvetoucí ovocné stromy jsou v mnoha regionech symboly jara. V poslední době se zdárně rozvíjí agroturistika, která nabízí městskému obyvatelstvu poznání života na venkově. Užitek i okrasné funkce ovocných stromů se využívá k zatraktivnění pobytu rekreatantů. Plody lze upotřebit pro výrobu lokálních produktů, nejlépe v biokvalitě. Ovocnářství má tedy i **sociální význam** ve smyslu podpory pracovních příležitostí na venkově.

Socio-kulturní důležitost ovocných stromů může někdy i překrýt ekonomický význam. Například ve švýcarském regionu Basel-Land, který je založen na průmyslu, obchodu a službách, v zemědělství pracují pouze 2 % obyvatelstva a zemědělství se podílí na ekonomickém výkonu regionu pouze 1 %. Přesto, když se region prezentuje navenek, extenzivní ovocné sady a symbol červeného jablka jsou součástí oficiálních informačních letáků nebo uvítacích tabulí. Skutečným důvodem je potřeba ztotožnění se s rodným místem (Herzog, 1998). Také v České republice najdeme symboly ovocných stromů ve znacích některých obcí, na jejich internetových stránkách, v turistických příručkách apod. Ovocný strom pronikl hluboce do lidské kultury, o čemž svědčí mj. i názvy řady obcí, vyjadřující tradice pěstování určitého druhu, například Jabloňany, Jablůnkov, Hrušovany, Hrušky, Višňové, Ořechov, Ořešín, Lískovec, Slivotín apod.

V zastavěném území se ovocné výsadby vyznačují vysokou odrůdovou pestrostí. Lokální identitu dokonale zvýrazňují místní a krajové odrůdy. V sociálním aspektu představují kulturní dědictví a jsou nositeli tradic konkrétních regionů. Typickým příkladem je východočeská odrůda jabloně 'Malinové holovouské', původem z Holovous na Hořicku, a severočeské hrušně 'Solanka' (Mostecko) a 'Koporečka' (Lovosicko). Rozšíření mnohých lokálních zůstalo však limitováno menším územím, některé dokonce čekají na objevení, popis a zveřejnění dodnes. Bádání si zaslouží zejména letní odrůdy hrušní, které nesou často podobné lidové názvy typu Ovesničky, Ovesnice, Jačménky, Krvavky, Medule, Kačenky apod. Setkat se s nimi můžeme i v intravilánu v podobě letitých stromů. Velmi staré ovocné odrůdy jsou opředeny legendami, pověstmi a bájemi a zapsaly se nesmazatelným perem do dějin konkrétní země. Mnoho motivů ovoce se objevuje v lidových písních, pořekadlech, pohádkách, pranostikách či básních. Tolik oblíbená a ceněná jablona 'Míšeňské' se stala ústředním motivem písně Chovejte mě má matičko, jako míšeňské jablíčko. Nemusí to být ovšem zdaleka jen

lidová slovesnost. Básnická próza Františka Hrubína nese název Zlatá reneta, což je lidové pojmenování odrůdy 'Parména zlatá zimní'. Při studiu krajových a místních odrůd zaujme lidové pojmenování odrůd podle určitých charakteristických znaků a vlastností (Tetera, 2003). Velmi hojné je pojmenování odrůd podle doby zrání korespondující s letními zemědělskými pracemi, dále podle chuti, barvy a tvaru plodů. Proto máme řadu jabloní Citronek či hrušní Ovesnic a Ovesniček. Lidové názvy ovoce jsou součástí nářečního bohatství českého jazyka.

Krise současnosti

V předchozích statích byly stručně popsány některé funkce ovocných dřevin. Doba se ovšem změnila. V zastavěném území dochází k likvidaci tradičních vysokokmenných ovocných stromů. Kdysi neodmyslitelná přirozená součást venkova je dnes vnímána namnoze negativně. Vlivem moderních trendů bydlení a vůbec situací na venkově, kde lidé přespávají, ale nežijí, ovocných stromů i ostatních listnatých dřevin ubývá. Někteří majitelé zahrad a zahrádek sice ještě ovocné dřeviny pěstují, ale preferují nízké tvary z důvodu snadnějšího ošetřování a sklizně. Vzrostlé stromy stíní, brání ve výhledu, kromě plodů z nich padá také listí. A tak namísto pozitivního vnímání ovocného stromu jako zdroje krásy, užítku i radosti z práce, se kdysi intimní vztah mění v odpor.

Za změnou nazírání na ovocné stromy stojí současný způsob života na vesnicích, včetně útlumu společenského života. Sousedé se již tak často nesetkávají na lavičkách pod korunami stromů, ať už na návších, v ulicích před domy nebo na dvorech. Děti je na venkově málo a vylézt na strom již mnohým nejen nepůsobí radost, ale spíše fyzické potíže. Současné obyvatelstvo venkova tvoří starousedlíci, přistěhovalci a chalupáři. Vztah k ovocným stromům bývá velmi různorodý. Starousedlíci je obvykle vnímají jako běžnou součást především užitkové zeleně. Zemědělství pro ně ale není zdrojem živobytí a i samozásobitelství ztratilo na významu. Lidé dostanou prakticky celý rok čerstvé ovoce v obchodní síti. Situace se samozřejmě značně liší nejen v závislosti na konkrétním regionu, ale i mezi prakticky sousedícími vesnicemi. Zjednodušeně lze konstatovat, že v sociálně chudších oblastech najdeme v současné době více ovocných dřevin, neboť plní samozásobitelskou funkci. Tradičně také v oblastech s méně příznivými přírodními podmínkami, které neumožňují intenzivní zemědělství, jako jsou podhorské pohraniční oblasti či Českomoravská vrchovina, lze očekávat výskyt kmenných tvarů ovocných dřevin častější. V takových oblastech je na druhou stranu mnohem vyšší výskyt rekreačně využívaných obydlí, u kterých převládají okrasné druhy dřevin.

Ovocné dřeviny jsou stále častěji nahrazovány mnohdy nevkusnou okrasnou zelení. Estetická hodnota ovocných dřevin je snad přisouzena ovocným stromům jen v oné krátké chvíli kvetení. Zatímco dříve citovaný prof. Mareček hodnotí kromě květů pozitivně také „množství a různorodost plodů i barevnost podzimního zbarvení, vytvářejících dojemovou teplost naší krajiny“, existence plodů a listí bývá paradoxně příčinou současného útlumu pěstování ovocných dřevin nejen ve veřejném prostoru, ale i soukromém. Na návších a v ulicích vesnic se proto dnes s ovocnými stromy setkáváme zřídka. Změnil se rovněž přístup k veřejné zeleni, o kterou dříve pečovali sami obyvatelé, dnes buď obecní zaměstnanci, nebo firmy, zajišťující údržbu veřejných ploch. Ovocné dřeviny z jejich pohledu představují nežádoucí vegetaci, protože ovoce a listí znečišťuje komunikace a travnaté plochy, údržba je tedy náročnější než u jiných dřevin. Problematické bývají plody i s ohledem na výskyt hmyzu (vosy, včely), zejména u letních odrůd hrušní. Přitom právě hrušně bývaly typickým kolořitem našich vesnic. Na jižní Moravě se na návších často vysazovaly odrůdy 'Šídlenka' (krajová) nebo 'Solnohradka' (původem z Rakouska), vyznačující se dlouhověkostí. Pokud o strom nemá zájem pečovat majitel či správce, je tento v lepším případě odkázán na neosobní přístup ze strany profesionálního zahradníka nebo arboristy, uplatňujících mnohdy ryze biotechnický pohled na dřevinu jako vegetační prvek, v horším případě podřizujících se požadavkům investora, které nejsou vždy ku prospěchu ovocné dřeviny. V nejhorším případě je strom nemilosrdně odstraněn, případně zmrzačen.

Ústup pěstování vysokokmenných ovocných stromů a jejich nahrazování okrasnými druhy vede k uniformitě, setření rozdílů mezi zelení městskou a venkovskou. Vytrácí se malebnost, přirozená atmosféra domáckosti a pohostinnosti venkova, tradiční ráz vesnice. Z krajinářského pohledu dochází k velmi zásadní změně výškových poměrů budov a zeleně (budovy se zvyšují, zeleň snižuje), mění se rovněž zbarvení vegetace, související i s omezením proměnlivosti při střídání ročních dob. Podobně

jako úbytek extenzivních sadů z volné krajiny, tak i zánik tradičních užitkových zahrad ohrožuje biodiverzitu. Samotné okrasné zahrady mohou být ekologicky vysoce hodnotné biotopy, pokud pěstované rostliny zahrnovaly pestrou škálu dřevin a kvetoucích bylin. Problém spočívá v nevhodné druhové skladbě a péči. Namísto ovocných dřevin a listnáčů jsou používány jehličnany, druhově pestré bylinné patro nahradily intenzivně sečené nebo mulčované monokulturní trávníky, ve kterých žádné rostliny nejsou ponechány do stadia kvetení.

Naděje budoucnosti

Pro ovocné dřeviny se hledají nové způsoby využití, ale nemělo by se zapomínat na to nejcennější, protože jedinečné, totiž že nám poskytují jedlé plody. Pokud nenastane změna v přístupu k životu na venkově, totiž návrat k samozásobitelství, je pro ovocné dřeviny třeba najít nové uplatnění ve smyslu zdůraznění jejich okrasné hodnoty. Estetické vnímání každého člověka je ovšem různé a každý má právo si zvolit vlastní styl zvelebování svého domova. Lidé často podléhají všeobecnému tlaku okolí a neznají alternativy. Ovocný strom by měl být opět představen jako mnohonásobně užitečný vegetační prvek. V letním horku poskytuje žádoucí stín, prostor pod vysokokmenem lze využít pro pěstování jiných rostlin, případně volnočasové aktivity. Touha po originalitě může být velkou příležitostí pro návrat ovocných dřevin do intravilánu, ať už ze strany obecních úřadů (veřejný prostor) nebo soukromých osob. Originalita spočívá v exkluzivitě konkrétních ovocných odrůd, lišících se habitem (v rámci jednoho druhu existují odrůdy se vzpřímenou až sloupcovitou či naopak smuteční, převislou korunou), barvou květů a délkou kvetení, vybarvováním listů na podzim a samozřejmě především pestrou škálou tvaru, velikosti a zbarvení plodů. Při dobré snaze však narazíme na dva hlavní problémy.

První spočívá ve velice omezených možnostech výsadby stromů v ulicích. Souvisí nejen se zvýšenými nároky na údržbu, ale především s existencí inženýrských sítí (vodovod, plynovod, kanalizace, telekomunikační sítě, elektrické vedení apod.). Šanci mají plochy na okraji vesnice či větší náves, kde lze vybudovat obecní sad, respektive vysadit zajímavé solitérní stromy.

Druhý problém spočívá v zarputilosti obyvatel. Jednak se jejich pohled na ovocné stromy může zcela lišit od pohledu kompetentních osob, jednak z logicky věci sami ovocné stromy na svých pozemcích nechtějí. Paradoxně určitou výhodou je skutečnost, že si stále více lidí nechává zahrady navrhovat, a je proto v kompetenci osvětleného zahradního architekta, aby dokázal výsadby ovocných dřevin argumentačně podepřít. Řada soukromých zahrad je ovšem vedena svépomocně a majitelé si nenechají od druhých radit, rozhodně ne od místních. Podnítit změnu k lepšímu může jediné osvětlová činnost a zejména konkrétní dobré příklady realizací.

Preference starých či krajových, tj. tradičních odrůd je zdůvodněna mnohaletými zkušenostmi s pěstováním na kmenných tvarech, jejich originalitou a exkluzivitou. Kdo se může pochlubit krajovou odrůdou, která se kdysi v obci pěstovala a dnes je na seznamu ohrožených? Neměli bychom ovšem zastírat, že ovocné stromy přinášejí ovoce, naopak z tohoto nesmyslně vnímaného handicapu udělat přednost. V současnosti je preferována kvalita na úkor kvantity, přičemž lidé podléhají reklamám a módním vlnám. Rostoucí zájem o zdraví a zdravý životní styl v dnešní přetechizované době může dát starým odrůdám druhou šanci. Řada vědeckých studií podává důkaz o vysokém obsahu zdraví prospěšných látek ve starých či krajových odrůdách. Výzkum obsahu antioxidantů ve více než 250 odrůdách jabloní, prováděný na Novém Zélandu a ve Francii v posledních 10 letech, dokázal vyšší obsah antioxidantů u starých odrůd v porovnání s moderními. Testováním řady odrůd byl zjištěn nejvyšší obsah antioxidantů v jabloních 'Hetlina' a 'Monty's Surprise', které jsou v zahraničí propagovány jako „farmakologické“ odrůdy, působící proti rakovině (anticancer apple), snižující riziko srdečních chorob a infarktu (McGhie a kol., 2004). Přitom odrůda 'Hetlina' je pravděpodobně česká krajová odrůda z Domažlicka, u nás již velmi vzácná. Zajímavé výsledky byly získány také při studiu odrůd s koženými plody (typické staré odrůdy typu „koženáč“), vykazující snášenlivost pro lidi s cukrovkou díky vysokému obsahu phloridzinu, pozitivně ovlivňujícímu metabolismus cukrů. Známé je rovněž doporučení odrůd 'Hammersteinovo' nebo 'Ontario' pro diabetiky. Samozřejmě je zdůraznění i estetické funkce ovocných dřevin, habitem a květem počínaje a atraktivními plody konče.

Nadějná je snaha nabídnout v současném globalizovaném světě něco z místních specifik, specialit jakéhokoliv odvětví lidské činnosti či přírodního bohatství. Jako příklad můžeme uvést aktivity nevládních sdružení i podnikatelů v oblasti Bílých Karpat, kde se daří některé zajímavé staré a zvláště krajové odrůdy rozšiřovat. Hrušeň 'Jačménka' se již stala pojmem mezi fajnšmekry kvalitních pálenek, vyniká chutí i aromatem. Hrušeň 'Praskula' je velmi populární v Pitíně a Bojkovicích, stejně jako na Moravských Kopanicích, kde jí říkají 'Dule'. Hodí se výborně na sušení a pálení. Chuť odrůdy 'Medůvka' vystihuje již samotné jméno této drobné, ale chuťově nezaměnitelné hrušky. Ze slivoní má jistě před sebou světlou budoucnost hojně rozšířená, k šarce švestky tolerantní slíva 'Durancie', využívaná zejména na pálení. Jednou z velmi oblíbených slivoní na Moravských Kopanicích je 'Špendlík žlutý', zrající již koncem července. Má sladkou chuť a výrazné aroma, hodí se k přímému konzumu, na zpracování i mražení. Fenomémem je regionální odrůda jabloně 'Jadernička moravská', rozšířená hojně na východní Moravě, kde ji stále považují za nejlepší odrůdu vůbec (Boček a Tetera, 2008).

Pro inspiraci uvedme u hlavních ovocných druhů příklady některých známějších domácích krajových odrůd.

Jabloně: 'Anýzové české', 'Kutscherovo', 'Punčové', 'Granát třiblický' (dolní Polabí), 'Hetlina', 'Chodské' (Domažlicko), 'Granátka', 'Kamýcké' (Klatovsko), 'Košíkové' (Vysokomýtsko a Litomyšlsko), 'Kouřimský kropenáč' (střední Čechy), 'Malinové holovouské', 'Míšeň jaroměřská', 'Podzvičínské', 'Syreček úhřetický', 'Studničné', 'Zapovězené' (východní Čechy), 'Vtelenské' (Mladoboleslavsko), 'Jadernička moravská' (východní Morava, Valašsko), 'Králické' (severní Morava, Jeseníky), 'Lašské', 'Libinské' (Laško), 'Pasecké vinné' (Uničovsko, Rýmařovsko), 'Šarlatka boračská' (Tišnovsko), 'Vlkovo' (Boskovicko), 'Žďárské úrodné' (Žďárské vrchy).

Hrušně: 'Koporečka', 'Solanka' (severní Čechy), 'Šídlenka' (jižní Morava), 'Muškatelka šedá', 'Zelinka chlumecká' (východní Čechy)

Třešně: 'Jánovka mšenská', 'Klecanská černá', 'Srdcovka přeúrodná', 'Vítovka molitorovská', 'Žalanka' (střední Čechy), 'Chlumecká raná', 'Medovka', 'Karešova', 'Kordia', 'Chlumecká černá', 'Choltická', 'Kostelnice', 'Plotišťská', 'Velichova chrupka' (východní Čechy), 'Libějovická raná' (jižní Čechy), 'Litoměřická', 'Doupovská černá' (severozápadní Čechy) 'Granát', 'Skalka', 'Vlkova obrovská', 'Uherská měkká' (jižní Morava)

Višně: 'Vítova', 'Nedošínská' (východní Čechy), 'Kiškovická' (severní Čechy) a 'Šakvická' (jižní Morava).

Slivoně: 'Brněnská' (jižní Morava), 'Durancie' (Slovácko), řada místních odrůd v Bílých Karpatech, např. 'Bílá trnka', 'Švestička', 'Pavlůvka', 'Gulovačka', 'Sračky'.

Meruňky: 'Bohutická', 'Bořetická', 'Kloboucká raná', 'Sabinovská', 'Velkopavlovická', 'Znojemská' a 'Želešická' (jižní Morava)

Novou šanci na prosazení obnovy ovocných výsadeb mohou dát v budoucnosti projekty zaměřené na uchování starých odrůd jako velmi cenných genetických zdrojů. Na obecních pozemcích je možné vybudovat exkluzivní genofondové plochy s převahou lokálních odrůd, které by zvýšily rekreační potenciál obce. Vytvořit v konkrétních regionech genofond místních ovocných dřevin by byl čin záslužný z hlediska genetického, krajinářského, ekologického i kulturně-historického. Příkladně vedený sad s bohatou luční květenou ideálně reprezentuje veškeré funkce, stroze představené v tomto příspěvku.

Použitá literatura

Bartha-Pichler, B., Brunner, F., Gersbach, K., Zuber, M. *Rosenapfel und Goldparmäne*. 1. vyd. Baden und München: AT Verlag, 2005. 248 s. ISBN 3-03800-209-7.

Boček, S. Možnosti využití starých odrůd ovocných dřevin. In KEJHA, L. (ed.) *Strom pro život – život pro strom*. 1. vyd. Praha, 2013, s. 20–29. ISBN 978-80-86950-14-3.

Boček, S. Extenzivní ovocnictví. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2015. 334 s. ISBN 978-80-7509-275-5.

Boček, S. a Tetera, V. Ovocné dřeviny Bílých Karpat. *Zahradnictví*. 2008, 1, 10–12. ISSN 1213-7596.

Häseli, Andi, Weibel, Franco, Brunner, Hans, Müller, Werner. *Biologischer Obstbau auf Hochstämmen*. Frick: FiBL, 2003, 20 s.

Herzog, F. Streuobst: a traditional agroforestry system as a model for agroforestry development in temperate Europe. *Agroforestry systems*. 1998, 42 (1), 61–80. ISSN 0167-4366.

Mareček, J. *Krajinářská architektura venkovských sídel*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2005. 404 s. ISBN 80-213-1324-2.

Mareček, J. Ovocný strom jako významná součást krajinného rázu. In: Skleničková, N. *Ochrana krajinného rázu: třináct let zkušeností, úspěchů i omylů*. Praha, 2006, 189 s. ISBN 80-903206-7-8

McGhie, T., Hunt, M., Barnett, L. Polyphenolic Content of New Zealand-grown Heritage Apples. Report to the New Zealand Tree Crops Association. 2004, 13.

Pixa, F. *Klíč štěpařský čili nawedení k štěpowán owocních stromů a popis nejznamenitějších druhů owocních w Čechách*. Praha: W komissii u Kronbergra a Řiwnáče, Spisů musejních č. XXX, 1848.

Weller F (1994) Obstwiesen—Herkunft, Bedeutung, Möglichkeiten der Erhaltung von Streuobstweiden. *Der Bürger im Staat* 44(1): 43–49

Švec, F. *Ovocnictví, jeho význam, dějiny a vztahy*. Praha, 1924, 80 s.

Tetera, V. *Záchrana starých a krajových odrůd owocných dřevin*. 2. vyd. Veselí nad Moravou: ČSOP Bílé Karpaty, 2003, 76 s. ISBN 80-903444-0-2.

Stručný obsah:

Ovocný strom v sídelní zeleni

Ovocné dřeviny jsou ve střední Evropě až do 17. století pěstovány zejména v zahradách. Extenzivní sady vysokokmenů a polokmenů jsou relativně mladou selskou kulturou, která však v dalším období výrazně určuje kulturní ráz venkovské krajiny. V zastavěném území se ovocné výsadby vyznačují vysokou odrůdovou pestrostí. Lokální identitu dokonale zvýrazňují místní a krajové odrůdy. V sociálním aspektu představují kulturní dědictví a jsou nositeli tradic konkrétních regionů. Cílem příspěvku je shrnutí historie, ekologického významu stromu v krajině, jeho hospodářského a společenského významu, vlivu ovocných výsadeb nebo jednotlivých stromů na krajinný ráz, současný pohled na situaci, nástin budoucnosti, zahrnuje i sortiment krajových a místních odrůd v pestrosti jejich názvů, synonym.

Pohled z Českomoravské na Drahanskou vrchovinu

Záhumenky tvoří mozaikovitou strukturu krajiny

Vysokokmeny meruněk na jižní Moravě

Soudobá uniformita „venkovské“ zeleně

Solitéra jabloně 'Košíkové', krajové odrůdy Vysokomýtska a Litomyšlska

Nevhodná kombinace hrušní a jalovce

Hruše 'Kozaška štuttgartská' v Benovském klášteře v Praze

Odrůdka 'Charlamowski' je skvostem mezi jablky

Jablko 'Hetlina' je nejen krásné, ale i velmi zdravé

Starší generaci fyzická práce nedělá problém

O autorovi článku:

Ing. Stanislav Boček, Ph.D.

V roce 1999 se během studia na Zahradnické fakultě seznámil s pomologií. V diplomové práci se věnoval mapování starých ovocných odrůd. Dizertační práce byla zaměřena na hodnocení genotypů jabloní, vyšlechtěných na odolnost k strupovitosti jabloní. Do roku 2015 působil jako asistent na Zahradnické fakultě Mendelovy univerzity v Brně. Vytvořil a využívá mj. především Extenzivní ovocnictví a Ekologické ovocná stvít. Široký záběr výzkumné činnosti dokumentují projekty zaměřené na ekologické pěstování jahodníku, prolomení rezistence jabloní k *Venturia inaequalis*, alternativní organická hnojiva v zeleninářství, lokální identitu zeleninových sítel i studium diverzity starých a lokálních odrůd ovocných dřevin v Bílých Karpátech a v rumunském Banátu. V součinnosti se profesně působí v ovocném školkařství. Ovocnou školku, úzce specializovanou na historické odrůdy, založil v reakci na úbytek extenzivních sadů a tradičních odrůd v nich pěstovaných. Žije v ústraní na vesnici, přičemž se věnuje osvětlové činnosti formou kurzů a přednášek.

Ing. Stanislav Bo ek Ph. D. vlevo